

# Veřejné mínění o problematice českých dějin<sup>1</sup>

Štěpánka Pfeiferová, Jiří Šubrt

## Public opinion on the issue of Czech history

**Abstract:** The article of a mostly empirical character is drawn from archive data, from the sources of the Centre for Public Opinion Research, and from the first phase of the undertaking of a project of the Grant Agency of the Czech Republic entitled „The Sociological Research of the Historical Consciousness of Inhabitants of the Czech Republic“. The theoretical part of the text is based on the concept of collective memory, especially on the idea of the selectivity and changeability of contents saved in the memory. This article also presents quantitative data concerning the perspective held by public opinion on Czech history, and qualitative perspectives on historical consciousness attained through the use of focus groups.

**Keywords:** history, public opinion, collective memory, historical consciousness, quantitative and qualitative research methods.

*Historia magistra vitae est* - dějiny jsou učitelkou života – říkávali staří latiníci.<sup>2</sup> I když tento výrok bývá při různých příležitostech často opakován i dnes, otázkou je, nakolik si v přítomnosti udržel svoji platnost. Zajímalo nás, jakým způsobem se staví k otázce dějin česká veřejnost, a proto jsme se pokusili sestavit přehled toho, co je o této problematice známo z dosavadních výzkumů. Sociologických poznatků na toto téma není zatím k dispozici mnoho. Pokud vůbec byl u nás tento problém čas od času sledován, jednalo se obvykle o několik málo jednoduchých otázek, které byly položeny v rámci výzkumu veřejného mínění. Ačkoli jsou dosavadní zdroje poznatků poměrně chudé, mohou nám přesto, jak si ukážeme, říci o povaze sledovaného problému leccos zajímavého.

## Výzkum z prosince 1946

Co soudí veřejné mínění o českých dějinách, bylo poprvé zjišťováno ve výzkumu, který byl proveden v prosinci r. 1946 *Československým výzkumným ústavem veřejného mínění při ministerstvu informací ČSR*,<sup>3</sup> a to zhruba na 1000 dotázaných z Čech a Moravy (na Slovensku dotazování neprobíhalo). Poznatzky z výzkumu z r. 1946 lze dohledat ve třech pramenech. Prvním je 8. číslo časopisu *Veřejné mínění* z r. 1947, s. 13-15. Druhým je publikace, která vyšla v r. 1951 v USA; editorem rozsáhlého knižního díla přinášejícího přehled základních zjištění z výzkumů veřejného mínění realizovaných v letech 1935-1946 byl Hadley Cantril. V práci jsou publikovány převážně výsledky výzkumů provedených v USA, lze tu však nalézt také informace z jiných zemí, mj. právě údaje z šetření *Československého výzkumného ústavu veřejného mínění při ministerstvu informací ČSR*. Třetím pramenem je publikace *Vztah Čechů a Slováků k dějinám* (zpracoval ji Č. Adamec a kolektiv), která byla vydána *Ústavem pro výzkum veřejného mínění ČSAV* v říjnu 1968.

Na otázku, zda měli v době školní docházky rádi hodiny dějepisu, odpovědělo v r. 1946 kladně 68 % dotázaných (18 % „ne“, 14 % „jiná odpověď“). To, že se při návštěvě cizích měst zajímají o místní historické památky, deklarovalo ve stejném výzkumu 59 % respondentů (19 % „ne“, 22 % „nemohu tvrdit všeobecně“). 67 % dotázaných osob konstatovalo, že doma uchovávají památky na předky (podobizny, písemnosti, vyznamenání, šperky a jiné), 10 % uvedlo, že se u nich vede rodinná

kronika [Adamec 1968: 47-48]. Autoři výzkumu informovali ve zveřejněné zprávě rovněž o některých poznatcích, které přineslo statistické třídění dat; z něho vyplynulo, že ve všech uvedených otázkách se kladné odpovědi vyskytovaly o něco častěji mezi úředníky než mezi dělníky.

Jedna z klíčových otázek položených ve výzkumu z r. 1946 zněla: „Které období českých dějin pokládáte za největší?“ a procentuální zastoupení jednotlivých typů odpovědí bylo následující:

husitské války	19 %
doba Karla IV	17 %
tehdejší doba (tzn. 1945-46)	16 %
doba sv. Václava	8 %
první Československá republika	8 %
doba Jiřího z Poděbrad	7 %
národní obrození	3 %
barokní doba	0 %
nevím	22 %

[Adamec 1968: 8, 49; Cantril 1951: 155].

Nejčastěji byly v r. 1946 za největší období českých dějin pokládány husitské války, doba Karla IV. a tehdejší poválečná doba (zhruba 1/5 dotázaných odpověděla „nevím“). Na otázku, v které době byl český národ v největším úpadku, byl nejčastější odpovědí protektorát (54 %), dále třicetiletá válka (26 %), doba Braniborů v Čechách (4 %) a druhá republika (3 %); nevím odpovědělo 13 % dotázaných [Adamec 1968:49].

Uvedené poznatzky naznačují, že generacím poznamenaným traumatem Mnichovské dohody, kapitulace a šestileté poroby imponovalo především to historické období, v němž český národ osvědčil svoji bojovnost a sílu. Husitská doba byla vyzvednuta již v období národního obrození v 19. století. V padesátých letech dvacátého století se k ní přihlásila i komunistická ideologie, která ji interpretovala jako předobraz revolučního hnutí. Třetí nejfrekventovanější odpověď – poukazující na dobu, v níž dotazovaní žili – je charakteristickým projevem poválečného optimismu. První Čs. republika v odpovědích respondentů v r. 1946 ještě příliš často uváděna nebyla. Patrně i z toho důvodu, že v živé paměti byly ještě vzpomínky na hospodářskou krizi 30. let, a především na konec republiky v r. 1938, spojený s přijetím mnichovského diktátu.



Jedna z otázek, položených v r. 1946, se zaměřila na historické osobnosti. Dotázaní měli říci, které „muže“<sup>4</sup> českých dějin považují za nejvýznamnější (uvedeny mohly být tři odpovědi). Nejčastěji byl jmenován Masaryk (74 %), dále Beneš (62 %), Hus (35 %), Karel IV. (20 %), Sv. Václav (17 %), Komenský (17 %), Žižka (17 %), Havlíček (12 %), sv. Cyril a Metoděj (11 %), Jiří z Poděbrad (7 %), Přemysl Otakar II. (3 %), Dobrovský (1 %); odpověď „nevím“ byla zaznamenána u 6 % dotázaných. Další otázka se týkala duchovního odkazu sv. Václava a Jana Husa. Odkaz sv. Václava preferovalo 21 %, Husův 39 %, obou stejně 28 % (nevím 12 %) [ibid.: 50]. Podrobnější analýza dat ukázala, že duchovní odkaz sv. Václava měl širší zastoupení mezi ženami a zemědělci. Dělníci byli častěji než ostatní bez vyhraněného názoru.

Autoři krátké výzkumné zprávy z r. 1946 se pokusili získané poznatky shrnout do obecnějšího závěru, jehož celkové vyznění poněkud přesahuje rámec zjištěné fakticity, a my ho dnes můžeme připomenout především jako specifický dobový dokument. V jejich textu se doslova praví: „...kult předků nezastupil u nás pevné kořeny a rodová tradice se nevyvinula. Tento výsledek je v rozporu s oblibou dějepisných hodin na našich školách, ale pravděpodobně je tento rozpor jen zdánlivý, neboť úcta k minulosti má u nás jiný směr. České dějiny jsou charakterizovány téměř ustavičným zápasem o samu existenci národa a nedostatkem dlouhodobých period klidu. To ovšem nepřispívalo vývoji rodinných tradic a spíše obracelo zájem k věcem celonárodního významu. Odtud snad pramení náš kult mnoha historických osobností a určitých dějinných epoch.“ (...) „Výzkum odhalil osobitý poměr českého člověka k minulosti, charakterizovaného na jedné straně nedostatkem rodinné tradice, na druhé intenzivně pociťovanou příslušností k národnímu celku, jak na to ukazuje úcta k duchovním odkazům našich velkých historických osobností.“ [ibid.: 48, 51].

## Výzkum z října 1968

Československý výzkumný ústav veřejného mínění fungoval do komunistického převratu v r. 1948 (respektive do r. 1952). Po něm se demoskopický výzkum dlouhou dobu vůbec neprováděl. Teprve v r. 1966 vznikl *Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV*, který o dva roky později, v říjnu 1968 (krátce po srpnové invazi) realizoval výzkum s názvem *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. V následujícím stručném přehledu uvádíme poznatky, které byly získány za české kraje na výběrovém souboru 662 dotázaných.<sup>5</sup>

Na otázku, zda měli ve škole rádi dějepis, odpověděli dotázaní ve výzkumu z r. 1968 takto: miloval jsem ho 30 %, v celku jsem ho měl rád 52 %, nevím, ano i ne 8 %, v celku jsem ho neměl rád 10 %, nenáviděl jsem ho 0 %. Co se týče četby zábavných knih, 57 % respondentů preferovalo knihy o minulosti, 21 % o přítomnosti (22 % odpovědělo „nevím, záleží na okolnostech“). Při návštěvě neznámého města dávalo podle svých odpovědí přednost prohlídce historické části 77 % dotázané populace, moderní části 10 % (13 % odpovědělo „nevím, záleží na okolnostech“) [ibid.: 4].

I v tomto výzkumu patřilo ke stěžejním téma hodnocení vybraných období národních dějin. Otázka zněla: „Když se zamyslíte nad dějinami českého národa, které období považujete za nejslavnější, za dobu vzestupu, rozvoje?“ Odpovědi uvádíme v následujícím přehledu (otázka byla kladena jako

otevřená, respondenti mohli uvést až dvě odpovědi, %-ní součet proto převyšuje 100 %):

první Československá republika	39 %
husitská doba	36 %
doba Karla IV.	31 %
období po lednu 1968	21 %
národní obrození	15 %
1945 - 1948	9 %
doba Jiřího z Poděbrad	5 %
doba Přemysla Otakara II.	5 %
Velká Morava	3 %
doba po únoru 1948	3 %
doba sv. Václava	1 %
jiné odpovědi	7 %

[ibid.: 7].

Na výsledcích z r. 1968 je vedle reakce na pražské jaro a srpen 1968 zajímavé především vyzvednutí první ČS. republiky, jejíž přednosti byly oceněny z perspektivy většího časového odstupu, který byl navíc naplněn léty „budování socialismu“. Podrobnější analýza dat ukázala, že ženy častěji připomínaly ve svých odpovědích první republiku a polednové období, zatímco muži dobu husitskou. Období po lednu 1968 bylo s větší frekvencí zmiňováno mladšími dotázanými, doba Karla IV. respondenty s vyšším stupněm vzdělání.

Na otázku „které období považujete za nejméně slavné, za dobu pro český národ nešťastnou?“ odpovídali dotázaní v r. 1968 takto: protektorát, okupace 59 %, „temno“ (od Bílé hory) 51 %, srpen 1968 31 %, padesátá léta 20 %, Mnichov a druhá republika 11 %, Lipany 3 %, husitské války 1 %, cizí vpády (ostatní) 1 %, jiná období 4 % (otázka byla kladena jako otevřená, respondenti mohli uvést až dvě odpovědi, %-ní součet převyšuje 100 %) [ibid.: 10]. Statistická třídění ukázala, že muži častěji uváděli dobu „temna“, Mnichov a srpen 1968, ženy protektorát a padesátá léta. Respondenti vyššího věku poukazovali větší měrou na léta německé okupace, osoby ve věku 25-39 let na padesátá léta, nejmladší na srpen 1968.

Podobně jako předtím v roce 1946, i v roce 1968 byla sledována otázka, které osobnosti našich dějin jsou veřejností pokládány za největší. Dotaz byl kladen jako otevřený, každý dotázaný mohl uvést tři osobnosti, uvedené údaje v procentech opět přesahují součet 100 %. Zjištěné poznatky dokládají, že spolu s první republikou byl koncem 60. let na krátkou dobu rehabilitován i její zakladatel T. G. Masaryk, kterého tehdy v odpovědích uvedlo 81 % dotázaných, aby pak v následujících letech normalizace byl opět na dlouhá léta (jako představitel „buržoazní ideologie“) odsouzen k zapomnění. V dalších odpovědích pak figurovaly následující osobnosti: Mistr Jan Hus (39 %), Karel IV. (33 %), Jan Amos Komenský (28 %), L. Svoboda (22 %), A. Dubček (20 %), F. Palacký (13 %), Jan Žižka (10 %), Jiří z Poděbrad (9 %), E. Beneš (7 %),<sup>7</sup> sv. Václav (6 %), Karel Havlíček Borovský (4 %) [ibid.: 15].<sup>8</sup> Znovu byla v roce 1968 položena také otázka na tradici svatováclavskou a Husovu. Rozložení odpovědí ukazuje, že tradici sv. Václava vyzvedalo 22 % osob, Mistra Jana Husa 51 % dotázaných (oproti 39 % z r. 1946 došlo k výraznému posílení), obou stejně 26 % („nevím“ 1 %) [ibid.: 5].

Závěrečnou poznámku k výzkumné zprávě z r. 1968 napsal historik Jan Křen, který se v ní z velké části zaměřil



na porovnání poznatků z výzkumu z r. 1946 a 1968, zejména otázek na nejslavnější a nejméně slavná období českých dějin. Upozorňuje zde mj. na to, že nejzřetelnější rozdíl v obou výzkumech je ve vztahu k první republice, která byla v r. 1968 hodnocena výrazně pozitivněji než v r. 1946, což komentuje těmito slovy: „Působí tu iluze o této době anebo ona prostá vlastnost uplývajícího času, která minulost zkrášluje, anebo se mění kritéria a celkový pohled? Těžko odpovědět a rozlišit: možná, že zde působí všechny tyto faktory dohromady.“ [ibid: 39]

## Výzkumy po listopadu 1989

Období normalizace veřejnému mínění a jeho výzkumům nepřálo, a tak porovnatelné poznatky nalzáme teprve až ve výzkumech provedených po roce 1989. Jedním z nich je výzkum, který proběhl v září roku 1992. Institut pro výzkum veřejného mínění v Praze se v něm dotazoval na „nejslavnější období, období vzestupu a rozvoje“ v dějinách národa. Získané odpovědi vypadají následovně (data za Českou republiku, n = 537):

vláda Karla IV.	29 %
první Čs. republika	23 %
husitská doba	9 %
období od listopadu 1989	4 %
období let 1948 - 1989	3 %
období let 1945 - 1947	2 %
národní obrození	2 %
vláda Přemyslovců	2 %
Velká Morava	1 %
jiné odpovědi	4 %
národ nemá dějiny	1 %
neví	19 %

[Mišovič 1992]

Na výsledcích si lze povšimnout především toho, že na první místo se dostává období vlády Karla IV., které vlastně odsunuje, a to velice výrazným způsobem, období první Československé republiky na druhou pozici. Tento poznatek o propadu v hodnocení první republiky lze podle našeho soudu z velké části vysvětlit především jako reakci na nadcházející rozpad Československé federace, který podstatným způsobem zproblematizoval česko-slovenskou koncepci jejího zakladatele a prvního prezidenta T. G. Masaryka. Dodejme také, že období Karla IV. reprezentovalo na počátku 90. let v očích české veřejnosti tu dobu, kdy České země hrály v kontextu evropských dějin významnou úlohu. Proto není náhodou, že transformační proces, který v tehdejší postkomunistické společnosti probíhal pod heslem „návratu do Evropy“, vedl k vyzvednutí právě tohoto – dalo by se říci – výrazně „proevropského“ období našich dějin.

Poznatky z šetření *Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd České republiky*, v. v. i., která byla realizována během posledního desetiletí, naznačují, že uvedený pohled na české dějiny nabývá během této doby relativně ustáleného charakteru. Na prvním místě nacházíme vždy s velkým předstihem dobu Karla IV., po které následují období první republiky, národní obrození a husitství (viz tabulku 1).

Kromě této otázky zařazuje CVVM v poslední době opakovaně ve svých výzkumech otevřený dotaz zjišťující, která osoba, ať už z historie či ze současnosti, je vnímána českou veřejností jako nejvýznamnější. Výzkum z října 2007 (n = 1038) ukázal, že přední příčky takto vytvořeného žebříčku obsadili: Karel IV. (28 %), Tomáš Garrigue Masaryk (22 %), Václav Havel (11 %), Jan Ámos Komenský (6 %), Jan Hus (5 %), Václav Klaus (3 %), Jan Žižka z Trocnova (3 %), sv. Václav (1 %) [Dimitrová 2007].<sup>9</sup> Porovnáme-li tyto poznatky s daty z výzkumů z r. 1946 a 1968, vidíme, že vrcholné pozice mezi historickými postavami českých dějin, akcentovanými veřejným míněním, zaujímá Masaryk, Karel IV., Komenský a Hus. Pořadí těchto postav se v jednotlivých obdobích proměňuje, stále však zůstávají na čelných místech. Další příčky takto

Tabulka 1: Které historické období považujete za vrcholnou dobu českých dějin? (údaje v %)

	prosinec 2001; (n = 1168)	prosinec 2005; (n = 1098)	říjen 2008; (n = 834)
Velkomoravská říše	3,5	3,6	5,3
Doba přemyslovská	3,9	3,7	3,2
Doba Karla IV.	36,9	38,4	40,6
Husitství	8,7	9,2	6,0
Doba Jiřího z Poděbrad	2,9	2,3	3,0
Doba Rudolfa II.	1,5	2,0	2,0
Doba pobělohorská – baroko	0,3	0,2	0,5
Národní obrození	8,5	10,2	7,6
Doba vlády Františka Josefa I.	1,5	2,6	2,0
Období první republiky	16,3	15,7	19,4
Jiné	3,0	2,7	2,8
Žádné	3,6	1,8	1,1
Neví	9,4	7,6	6,5

Zdroj: Červenka 2006 a data z výzkumů CVVM.

sestavovaných žebříčků obsazují další postavy, které jsou vyzvedány v určitých dobových kontextech a poté sestupují na nižší pozice.

## Koncepce kolektivní paměti

Data z demoskopických výzkumů, která byla doposud uvedena, byla v jednotlivých obdobích získána pomocí otázek, jež byly formulovány odlišným způsobem. Tato skutečnost brání tomu, aby bylo možné je vzájemně statisticky porovnávat. Určitá komparace přesto možná je a na jejím základě můžeme dospět k následujícímu schematickému přehledu dominant české národní paměti, které se objevovaly ve výzkumech veřejného mínění v rozdílných obdobích po druhé světové válce:

první poválečná léta:	– husitství – doba Karla IV.
konec 60. let:	– první Československá republika – husitství
po listopadu 1989:	– doba Karla IV. – první Československá republika

Kromě řady dílčích otázek, které již byly komentovány v předchozím textu, navozuje uvedený přehled jeden základní problém, a sice jak je možné, že něco, co se jednou definitivně a neodvratně v minulosti určitým způsobem odehrálo, není pro pozdější generace něčím pevně daným, nýbrž čímsi velice proměnlivým? Máme-li na takovou otázku odpovědět, je nutné opustit oblast empirického výzkumu a obrátit se k sociologické teorii, konkrétně ke koncepci kolektivní paměti.

Připomeňme, že u zrodu této koncepce stál Durkheimův žák, francouzský sociolog Maurice Halbwachs [1925, 1941, 1950], který konstatoval, že kolektivní paměť se konstituuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálních rámcích.<sup>10</sup> Tyto rámce nejsou něčím rigidním, nýbrž jsou to dynamické struktury, které jsou vytvářeny prvky, jež představují a organizují naše vzpomínání. V těchto rámcích jsou naše vzpomínky fixovány a vyvolávány a jimi je určena i významnost toho, nač vzpomínáme. Halbwachsova koncepce zároveň vysvětluje i problém zapomínání. Jestliže subjekt paměti vzpomíná na to, co bylo v určitém sociálním rámci v určité přítomnosti rekonstruováno jako minulost, pak zapomíná na to, co v této přítomnosti takový rámec nemá. Jinak řečeno, zapomínání souvisí se změnou nebo se zničením příslušného rámce [Halbwachs 1925].

Obsahy, které jsou uloženy v kolektivní paměti, nemají konstantní povahu; jedním z jejích podstatných rysů je selektivita a proměnlivost. Odpověď na otázku, proč k takové restrukturalizaci dochází, podává americký filozof a sociolog George Herbert Mead [1959: 1–31], který upozorňuje na to, že lidé své představy o minulosti (a zároveň i budoucnosti) průběžně mění. Děje se tak v důsledku toho, že se objevují nové okolnosti, které to, co se stalo anebo pravděpodobně stane, staví do nového světla. Jednající subjekt se poté, co byl vystaven nové zkušenosti, vrací k minulosti, dívá se na ni jiným pohledem a podle toho pak také upravuje své budoucí jednání a očekávání. Podobným způsobem argumentuje také Peter L. Berger [1991: 56], který konstatuje, že minulost rekonstruujeme tak, aby byla v souladu s přítomností, s našimi nynějšími názory. Minulost je, jak tento autor říká, tvárná, poddajná a stále se

mění v závislosti na tom, jak ji znovu a znovu interpretujeme a vysvětlujeme. Navíc platí i to, že se kolektivní paměť stává často předmětem mocenského nátlaku a manipulace. Tzvetan Todorov [1998] v této souvislosti upozorňuje na to, že paměť je ohrožitelná, zranitelná a může být i zneužita.<sup>11</sup>

## Výzkum historického vědomí obyvatel České republiky

Dodejme nyní, že na všechny tyto poznatky – jak empirické, tak i teoretické povahy – chce nyní navázat výzkumný projekt s názvem *Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky* (zodpovědný řešitel Jiří Šubrt), který získal od roku 2009 podporu Grantové agentury České republiky. Záměrem tohoto projektu je otevřít nový pohled na problematiku vztahu lidí k dějinám a na zkoumání jejich představ o minulosti, které spoluvytvářejí postoje k současnosti a budoucnosti. Historické vědomí je v tomto kontextu charakterizováno nejen jako soubor znalostí a představ o minulosti, nýbrž především jako vědomí určitých souvislostí (resp. kontinuity, diskontinuity a změny) mezi minulostí (ukládanou do kolektivní paměti), přítomností a budoucností. Badatelský přístup je založen na předpokladu, že toto vědomí je nějakým způsobem strukturováno z hlediska věcného, časového, prostorového, sociálního, generačního a hodnotového. Projekt si klade za cíl tyto struktury historického vědomí zachytit, analyzovat a přispět k objasnění jejich fungování. K tomu mají být využity prostředky kvantitativní i kvalitativní sociologické metodologie.

Projekt má být řešen ve třech ročních etapách. V prvním roce je využita kvalitativní metodologie, konkrétně metoda *focus groups* ke „zmapování terénu“, získání prvních poznatků a přípravě dotazníku pro druhou fázi výzkumu. V druhém roce proběhne dotazníkové šetření na výběrovém souboru 1600 osob reprezentujících populaci celé České republiky (starší 15 let). V třetím roce bude pro potřeby interpretace získaných dat a doplnění zjištěných poznatků znovu využita kvalitativní metodologie *focus groups*. Vytváření výzkumných nástrojů (scénářů pro skupinové diskuse a dotazníku pro standardizované řízené rozhovory) je založeno na spolupráci mezi sociology<sup>12</sup> a historiky<sup>13</sup> a jsou při něm využívány zkušenosti z partnerských zahraničních pracovišť.<sup>14</sup>

## Jak se lidé zajímají o historii

V závěrečné části stati bychom rádi představili výběr z prvních (předběžných) poznatků z úvodního kola *focus groups*.<sup>15</sup>

V obecné rovině se ukazuje, že zájem převážně většiny lidí o historii není nijak výrazný. Pokud se o dějiny zajímají, pak se spíše zaměřují na určitou dílčí oblast a jen zřídka aktivně vyhledávají informace, kterými by si své znalosti prohloubili. Nežřídka rovněž přiznávají, že o historii nemají velké znalosti. Pokud se u někoho zájem o historii vyskytuje, má obvykle selektivní povahu, tj. zaměřuje se na určitou specifickou, dílčí oblast historie, v závislosti na ostatních zájmech a orientacích jednotlivce (tak jsou např. lidé, kteří se zajímají o druhou světovou válku, o panovnický rod Habsburků, dějiny vojenství, dějiny umění, dějiny každodennosti, apod.). Ani toto zaměření ovšem ve většině případů nemá systematickou povahu. Obvykle v něm hraje významnou roli náhoda, která vede k tomu, že



se lidem něco zajímavého o historii dostane do jejich zorného pole. Informace o historii tak lidé čerpají spíše nahodile, např. z televizního vysílání, četby románů a literatury faktu, ale třeba i z turistických průvodců. Jedním z významných faktorů, který ovlivňuje pohled lidí na dějiny, jsou hrané historické filmy.

Relativně častějším jevem je zájem o dobu, v níž žili rodiče a prarodiče, s níž se jednotlivci namnoze seznamují prostřednictvím jejich ústního podání. Vzpomínáno je tímto způsobem zejména období druhé světové války a socialismu (od r. 1948 do r. 1989). Většinou se jedná o vyprávění o individuálních zážitcích, připomínání určitých událostí nebo historek ze života členů rodiny. Někdy jde o porovnávání situace dříve a dnes. Mladí lidé jeví namnoze zájem o to seznámit se tímto způsobem s tím, jak se žilo dříve.

Velká část lidí uchovává doma nějaké památky připomínající jejich předky (fotografie, listinné dokumenty, dopisy, starožitnosti, deníky, umělecká díla či např. sbírky poštovních známek). V naprosté většině případů však nejde o systematické vytváření rodinného archivu. Několik dotázaných uvedlo, že některý z členů jejich rodiny sestavuje genealogický přehled (rodokmen), což je z jejich pohledu vnímáno jako určitý módní trend.

## Pohled dotázaných na dějiny

S hlubší reflexí historických procesů se obvykle u zástupců obecné populace nesetkáváme. Při dotazování na toto téma se často objevuje představa, podle které je průběh dějin vnímán jako zákonitý s určitými prvky nahodilosti. Někteří tuto představu doplňují poukazem na vývoj v podobě cyklického střídání historických období (např. blahobytu a chudoby, svobody a nesvobody, války a míru). Relativně často se objevil názor, že všechny události spolu souvisí, navazují na sebe a eventuelně mezi nimi existuje kauzální vztah, nedá se ovšem říci, že by k něčemu směřovaly. Přesto překvapivě velký počet účastníků vyjádřil víru v pokrok, který spočívá v kumulaci znalostí a vědomostí. U některých diskutujících se ovšem objevily pochybnosti, zda k tomuto pokroku dochází ve všech oblastech, nebo jen v některých (např. v oblasti technologií). To, že by bylo možné v dějinách odhalit nějaký smysl, však většina účastníků popírá. Za pozornost stojí, že někteří zúčastnění označili dějiny za sled náhod, neboť podle nich neexistuje žádný nadřazený princip, který by do dějin vnášel logiku. Dokonce se objevil ojedinělý názor, že právě tato nahodilost je zákonem historie. Za hlavní faktor vnášející do dějin prvek nahodilosti je považováno působení významných osobností.

Za hlavní hybatele dějin bývají obvykle označováni lidé a jejich činy. Zatímco někteří soudí, že tato možnost je vyhrazena výjimečným osobnostem, jiní se domnívají, že na běhu dějin se podílejí všichni lidé bez rozdílu. Častý je názor, že historické události jsou především důsledkem boje lidí o moc a vzácné statky, tedy ekonomické a politické zájmy. Jistý vliv je však přiznáván rovněž přírodnímu prostředí, náboženství, ideologiím, náhodám či technickým vynálezům, které ovšem podle dotázaných mají ambivalentní povahu: mohou totiž nejen pomáhat, nýbrž také škodit.

Zdá se, že mnohaletá školní výuka dějin v pojetí historického materialismu populaci příliš nepoznamenala. Na marxistické učení o typech společensko-ekonomických formací,

základně a nadstavbě a o úloze třídního boje téměř nikdo z účastníků diskusí nevzpomněl. Z dialektických pouček se mezi lidmi vžila především jedna, a sice že „všechno souvisí se vším“.

Během diskusí jsme se setkali s problematikou proměnlivosti výkladu dějin, kterou někdy reflektují i samotní respondenti. Někteří z nich upozorňovali na to, že obraz naší minulosti nemá ustálený charakter a že se v průběhu minulých desetiletí proměňoval, protože „dějiny píší vítězové“. Účastníci poukázali např. také na to, že perspektiva pohledu na naše národní dějiny a rámec, v němž je nutné o nich uvažovat, se proměňuje vlivem evropských integračních procesů. Ukazuje se i to, že ve vnímání jednotlivých událostí zejména novodobých českých dějin existují mezi jednotlivými regiony České republiky určité diference.<sup>16</sup>

## Názory na české dějiny

Skupinové diskuse potvrdily poznatky z výzkumů veřejného mínění v tom smyslu, že i v nich byla jako vrcholné období českých dějin nejčastěji vyzvedána doba Karla IV., období první republiky a husitství. Mezi dalšími významnými obdobími českých dějin bylo v diskusích uváděno národní obrození, doba Přemysla Otakara II. a Rudolfa II. Za období největšího úpadku je dle očekávání pokládána druhá světová válka, tedy protektorát a německá okupace. Negativně je rovněž vnímáno období komunismu<sup>17</sup> a doba nadvlády Habsburků (s výjimkou vlády Rudolfa II.), a to především po roce 1620, tedy v době pobělohorské.

V názorech na některá historická období je patrný určitý generační rozdíl. Mladší diskutující např. více vyzvedají období první republiky než starší, u kterých se objevuje o něco kritičtější reflexe. Naopak na husitství mají pozitivnější pohled starší, zatímco pro mladší je to častěji období úpadku. Tyto diference mj. naznačují, že školní výuka dějepisu má na hodnocení historických událostí podstatný vliv.

Také v případě dotazu na nejvýznamnější historickou osobnost byla shledána převážná shoda s poznatky z dotazníkových výzkumů. Nejčastěji byl v této souvislosti uváděn Karel IV., Tomáš Garrigue Masaryk, Jan Amos Komenský, František Palacký, Jan Hus nebo Jiří z Poděbrad.

V bilanční otázce, zda bylo v dosavadních českých dějinách více proher či výher, byly zaznamenány zajímavé názorové odlišnosti. Zatímco jedna (spíše menší) část respondentů se kloní na stranu výher a jako hlavní argument přitom užívá poukaz na skutečnost, že jako národ stále existujeme, nezanikli jsme a jsme ve své existenci samostatní, druhá část soudí, že v naší historii převažovaly prohry, a to především proto, že jsme jako strategicky položený malý národ byli vždy vystaveni velmocenským zájmům jiných států.

Co se týče bilancování, je možné poukázat ještě na jeden rozdíl, a sice v názorech mladších a starších lidí. Starší jsou o něco méně spokojeni s vývojem v České republice po listopadu 1989 než mladší, kteří častěji vnímají polistopadový vývoj jednoznačně jako výhru. V těchto postojích se odráží osobní zkušenost jedněch, kteří se museli mnohdy velmi obtížně adaptovat na nové podmínky v pokročilejším věku, a druhých, pro něž se otevřely nové možnosti a příležitosti na prahu jejich dospělosti.





V otázce, zda jsou Češi schopni se podívat realisticky na svou minulost, převládaly spíše rozpaky. Bylo poukazováno na to, že lidé obvykle na řadu věcí zapominají, i na to, že se pohled na minulost mění. Neadekvátní pohled na minulost je přikládán i tomu, že lidé mají jen omezené množství informací, a to nejen proto, že se problematice minulosti věnuje v médiích malá pozornost, ale také z vlastního nezájmu o historii, což je přisuzováno zejména mladé generaci.

Účastníci výzkumu reflektovali skutečnost, že pohled na dějiny je významným způsobem ovlivňován školní výukou dějepisu, tzn. tím, kdo v jaké době absolvoval školní docházku. Někteří z dotázaných si jsou nicméně vědomi toho, že své představy o průběhu minulosti a o hodnocení jednotlivých historických událostí, osvojené obvykle během školní docházky, během svého života měnili. Týká se to např. pohledu na husitství, církev, barokní pobělohorské období („Temno“), osvobození v r. 1945, odsun Němců či období komunismu. V souvislosti s tím byl zaznamenán názor, že i v budoucnu může k takovému přehodnocování dále docházet a že za dva-cet let to může být „zase možná nějak jinak“.

## Historie, politika, média

Ve vztahu k státním svátkům bývá kriticky poukazováno na to, že pro velkou část (zejména mladých) lidí nejsou státní svátky ničím jiným než jedním dnem volna a oni často ani neví, jaký je jejich historický obsah a proč by měly být připomínány. Značný počet diskutujících označil jako nejdůležitější státní svátek výročí vzniku samostatného Československa, 28. říjen. Naproti tomu vznik České republiky 1. 1. 1993 s potřebou připomínkových oslav spojován není.

Historická témata jsou mnohými účastníky výzkumu reflektována jako součást diskusí a střetů, které se odehrávají v oblasti politiky, a jako významná oblast argumentů, jež politikové užívají. Lidé – zejména ti starší – přitom pocítují, že historická témata mohou být v této oblasti zneužívána a že ne vždy je použita argumentace zcela v pořádku. Několikrát zazněl názor, že historické události jsou politiky vyjímány z kontextu, či dokonce zkreslovány tak, aby sloužily mocenským zájmům. Jiné hlasy naproti tomu vyjadřovaly nespokojenost s tím, jak málo se veřejní činitelé historickým tématům věnují. Týká se to především připomínání některých historických událostí, zejména těch, které se odehrály v regionech mimo hlavní město.

Většina zúčastněných byla názoru, že mnohá historická fakta byla před rokem 1989 tendenčně překrucována v zájmu vládnoucí moci. Někteří vyjadřují obavy, že k něčemu takovému může docházet i dnes. Zejména ti, kteří během svého života prošli různými politickými režimy, poukazují na to, že „historii píší vítězové“ a její výklad vychází z momentální politické situace. Jako velká výhoda je v tomto kontextu nahlížena současná pluralita informačních zdrojů, zejména možnosti, které nabízí internet.

Avšak médiem, které má na utváření historického vědomí největší vliv, je dnes bezpochyby televize. Teprve s větším odstupem za ní následují další informační zdroje, zejména četba knih a periodik či zmiňované sledování internetu. Jenom menší část lidí je v tomto směru skutečně aktivní a svůj zájem projevuje návštěvou historických památek a cíleným vyhledáváním a opatřováním informací. Za relevantní historický

zdroj je větším množstvím dotázaných považován televizní program ČT 2, i když jen výjimečně se zmiňují o konkrétních pořadech.

Role médií je do značné míry posuzována kriticky. Nikoli ojedinělý je názor, že média přistupují k historickým tématům tendenčně se snahou některé věci zkreslovat. Nezřídka se objevovala povzdechnutí nad nízkou objektivitou výkladů dějin, s nimiž je možné se v médiích setkat. Kriticky bylo poukazováno na to, že při interpretaci minulosti média nepřihlíží v první řadě k ideálu objektivitě, nýbrž k politickým zájmům. Objevily se také výhrady ke znalostem a úrovni novinářů.

## Proč je znalost historie užitečná

Ženy a muži různých věkových skupin se ve značné míře kloní k názoru, že znalost minulosti je významná pro pochopení přítomnosti, umožňuje vidět věci v souvislostech a poskytuje oporu a vodítko k porozumění současným problémům. Dějiny jsou převážně vnímány jako významný zdroj inspirace, z něhož se můžeme poučit, jak byly v minulosti řešeny nejrůznější problémy, navázat na znalosti a vědomosti předků, inspirovat se tím, co se osvědčilo, a co nikoli. Zároveň s tím se ale vynořují pochybnosti, zda jsou lidé schopni se z předchozích chyb poučit.

Povědomí o historii bylo účastníky diskusí řazeno mezi základní znalosti, kterými by měl disponovat každý jednotlivec a jež jsou předpokladem kultury a všeobecného vzdělání současného člověka. Tato znalost, jak opakovaně v různých formulacích zaznělo, pomáhá uvědomit si v širokém časoprostorovém kontextu, kam patříme a kým vlastně jsme. Jinak řečeno: přispívá k utváření národní identity a pocitu soudělosti.

Mimoto nás znalost historie podle některých názorů vybavuje podstatnými argumenty a činí nás odolnými vůči nejrůznějším snahám o manipulaci a záměrné zkreslování skutečností. Může mít také výrazný morální přínos pro společnost, neboť vede k toleranci vůči odlišnostem a k lepšímu chápání problémů druhých.

V neposlední řadě je znalost národní historie ve velké míře považována za jeden ze základních předpokladů pro rozvoj národní hrdosti lidí, kteří jsou si dostatečně vědomi, jakým nesnadným vývojem musela jejich společnost projít, jaké problémy překonávala a čeho dosáhla.

## K výuce dějepisu na školách

Jako přetrvávající problém je většinou dotazovaných pocítována otázka výuky dějepisu na školách. Pro mnohé (mladší i starší) je vzpomínka na ni spojena s nepříliš příjemnou představou učení se velkého množství letopočtů (které už si dnes obvykle nepamatují) a psaní znalostních testů. Ti, kteří vzpomínají na hodiny dějepisu rádi, obvykle vyzvedají poutavý a zajímavý výklad vyučujícího. Kritika systému výuky dějepisu směřuje v případě mladých lidí také k faktu, že mnohdy nejsou probírány události z nedávné historie, na které by právě podle některých měl být kladen největší důraz. Je tomu tak podle nich jednak proto, že na to v nabitém učebním plánu nezbyvá čas, jednak pravděpodobně i z toho důvodu, že se řada učitelů bojí tyto nejnovější události vykládat



Převládajícím názorem je, že při výuce dějepisu je třeba opustit metodu nezáživného memorování historických faktů, vykládat látku v souvislostech a hledat názornější a poutavější formy výuky. K tomu je třeba zavést novější a atraktivnější metody výuky spojené s interaktivními přístupy, návštěvami historických míst, hravými prvky a možnostmi, které poskytuje moderní média. Výuce dějepisu by v očích účastníků diskusí pomohlo také podávat látku více jako vyprávění a všimát si nejen velkých událostí, ale i problémů každodenního života. Doporučení směřují i k tvorbě nových učebnic, jež by dokázaly vzbudit zájem dětských čtenářů.

Výuka by se měla nějak vypořádat s rozporným faktem, že člověk si musí na jedné straně osvojit rozsáhlou sumu jmen a letopočtů, na druhé straně ale musí událostem porozumět, pochopit je. Často se zdá, jako by tyto dva požadavky směřovaly proti sobě. Když např. učitel žáky zahltí daty a podrobnostmi, nezbude mu už čas na to, aby dějiny také vyložil. Ve výpovědích několika účastníků diskusí se však objevuje optimistický poukaz na to, že nejmladší generace je již seznamována s minulostí prostřednictvím nových, zpravidla poutavějších metod a za pomoci materiálů, které dříve nebyly u nás dostupné.

## literatura

- Adamec, Č. a kol. 1968. *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV.
- Assmann, J. 2001. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Berger, P. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: FMO.
- Cantril, H. (ed.). 1951. *Public Opinion 1935-1946*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Červenka, J. 2006. „Osobnosti a události českých dějin očima veřejného mínění.“ *Zpráva z výzkumu Naše společnost prosinec 2005 (v05-12)*. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.  
[http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100556s\\_ov60201.pdf](http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100556s_ov60201.pdf)
- Dimitrová, M. 2007. „Významné osobnosti a události české historie.“ *Zpráva z výzkumu Naše společnost říjen 2007 (v07-10)*. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.  
[http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100733s\\_ov71211.pdf](http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100733s_ov71211.pdf)
- Halbwachs, M. 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Alcan.
- Halbwachs, M. 1941. *La topographie légendaire des Évangiles en Terre sainte: étude de mémoire collective*. Paris: PUF.
- Halbwachs, M. 1950. *La mémoire collective*. Paris: PUF.
- Hervieu-Léger, D. 1993. *La Religion pour Mémoire*. Paris: Le Cerf.
- Lavabre, M.-C. 2005. „Užívání a zneužívání pojmu paměť.“ In: *Biograf: Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii* 37: 57 – 67.
- Le Goff, J. 1992. *Geschichte und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Namer, G. 1987. *Mémoire et Société*. Paris: Méridiens Klincksieck.
- Nora, P. 1996. „Mezi pamětí a historií: problematika míst.“ In: *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du Cefres 10: 39 – 64.
- Mead, G. H. 1959. *The Philosophy of the Present*. Ed. by A. E. Murphy. La Salle – Ill.: Open Court.
- Mišovič, J. 1992. „Pohled veřejnosti ČR a SR na národní historii.“ *Zpráva z výzkumu IVVM září 1992 (v92-09)*. Praha: IVVM. Federální statistický úřad.
- Ricœur, P. 2004. *Gedächtnis, Geschichte, Vergessen*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Todorov, T. 1998. „Zneužívání paměti.“ In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du Cefres 13: 91 – 117.

*Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. (\*1958) přednáší sociologii na Fakultě humanitních studií a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je autorem nebo spoluautorem několika knižních publikací: Civilizační teorie Norberta Eliase (1996); Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie (2001); Čas a společnost (2003); Historická sociologie (2007, editor), Soudobá sociologie I., II., III. (2007, 2008 spolu s kolektivem) aj.*

*Lze ho kontaktovat na adrese: [jiri.subrt@ff.cuni.cz](mailto:jiri.subrt@ff.cuni.cz).*

*PhDr. Štěpánka Pfeiferová (\*1980) je doktorandkou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a vyučující sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se studiem životních drah obyvatel České republiky v druhé polovině 20. století, problematikou kolektivní paměti a kvalitativní metodologií. V minulosti se věnovala výzkumu v oblasti sociologie rodiny.*

*Lze ji kontaktovat na adrese: [stepanka.pfeiferova@fhs.cuni.cz](mailto:stepanka.pfeiferova@fhs.cuni.cz).*

- <sup>1</sup> Stať byla zpracována v rámci řešení projektu GA ČR 403/09/0862 „Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky“.
- <sup>2</sup> Výrok byl ve zkrácené verzi převzat z Ciceronova spisu o rétorice *De oratore*, v němž autor říká: *Historia est estis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis - Dějiny jsou svědectvím času, světlem pravdy, živou pamětí, učitelkou života, zvěstovatelkou dávných dob.*
- <sup>3</sup> Výzkum byl tehdy prováděn ve spolupráci s Historickým ústavem při Karlově univerzitě v Praze.
- <sup>4</sup> Ve výzkumné otázce z r. 1946 se explicitně hovořilo o „mužích českých dějin“, dotaz na ženy formulován nebyl.
- <sup>5</sup> Výběrový soubor za celou Československou socialistickou republiku čítal 1088 dotázaných, v českých krajích bylo dotázáno 662, ve slovenských krajích 426 osob.
- <sup>6</sup> Všelejší poměr k dějepisu byl v r. 1968 zaznamenán u příslušníků starších generací (výrok „dějepis jsem miloval“ uvedlo 46 % občanů starších 55 let, z mladších jen 25 %).
- <sup>7</sup> V žebříčku osobností pokladaných veřejností za největší obsadil v r. 1968 první příčku – stejně jako už před tím v r. 1946 – T. G. Masaryk. Naopak E. Beneš, který ve výzkumu z r. 1946 jako tehdejší prezident „osvoboditel“ obsadil s 62 % druhou pozici, se v r. 1968 co do preferencí výrazně propadnul na 7 %. Výraznou pozici si ve veřejném mínění uchovaly zejména určité osobnosti spojené se staršími dějinami, především Mistr Jan Hus, Karel IV. a J. A. Komenský.
- <sup>8</sup> Vedle těchto nejfrekventovanějších jmen se v odpovědích dotázaných objevili se dvěma procenty: J. Masaryk, M. R. Štefánik, K. Gottwald; s jedním procentem: A. Zápotocký, K. Čapek, B. Smetana, Přemysl Otakar II., Cyril a Metoděj; ojediněle padla jména: J. Heyrovský, J. Smrkovský, J. E. Purkyně, L. Štúr, M. Tyrš, král Svatopluk, sv. Vojtěch aj.
- <sup>9</sup> Na dalších místech tohoto přehledu se se ziskem 1 % objevují Karel Gott, Ludvík Svoboda, Božena Němcová, Přemysl Otakar II, Jára Cimrman, Jiří Z Poděbrad, Jaromír Jágr, Emil Zátoupek, Edvard Beneš, Dominik Hašek; odpověď nevím uvedla 2 %.
- <sup>10</sup> Připomeňme, že na Halbwachsovu teorii navazuje koncepce kulturní paměti německého historika Jana Assmanna [2001]. Základní tón ve výzkumu kolektivní paměti udávali v posledních desetiletích badatelé francouzští: Jacques Le Goff [1992], Gérard Namer [1987], Pierre Nora [1996], Danièle Hervieu-Léger [1993], Paul Ricoeur [2004], Marie-Claire Lavabre [2004] ad.
- <sup>11</sup> Důležitou strategií se přitom stává zejména „vymazávání“ paměti. S tímto tématem se ostatně setkáváme i v krásné literatuře; známé je např. literární ztvárnění motivu vymazávání, opravování a falšování minulosti z Orwellova románu *1984*; u nás na vztah totalitní moci k času, dějinám a paměti poukázala řada autorů esejistickou formou, mezi jinými např. Václav Havel.
- <sup>12</sup> Na řešení projektu se vedle hlavního řešitele podílí PhDr. Štěpánka Pfeiferová; PhDr. Jiří Vinopal, PhD.; Ivo Bayer, M.A.; PhDr. Martin Vávra; PhDr. Stanislav Hampl.
- <sup>13</sup> Spolupráce byla navázána s Prof. PhDr. Miroslavem Hrochem, CSc., Prof. PhDr. Zdeňkem Benešem, CSc., Mgr. Ondřejem Táborským a Mgr. Janem Tučkem.
- <sup>14</sup> Kontakty jsou rozvíjeny s badateli z odborných pracovišť ve Varšavě, Vídni, Paříži a Kostnici.
- <sup>15</sup> Focus groups jsou realizovány jednak se zástupci obecné populace, jednak s učiteli dějepisu ze základních a středních škol; v tomto příspěvku referujeme pouze o poznatcích z diskusí se zástupci obecné populace. Ty proběhly doposud v Praze se skupinami studentů vysokých škol (19.3., 30.3., 21.4. 2009) a s osobami v důchodovém věku (14.5., 2.7. 2009), v Ostravě se skupinami mladých lidí do 30 let, pracujících od 35 do 55 let a osob v důchodovém věku (22.6. 2009). Agentura Millward Brown Czech Republic (zastoupená Martinou Kadlecovou a Gabrielou Dymešovou) provedla focus groups s respondenty ve věku 35-50 let v Českých Budějovicích (12.5.2009) a v Brně (13.5. 2009), dále s respondenty ve věku 30-40 let v Olomouci (26.5. 2009) a v Ústí nad Labem (28.5. 2009).
- <sup>16</sup> Specifické odlišnosti se projevily např. mezi názory obyvatel Prahy, Brna a Ostravy. Jak výrazné tyto rozdíly jsou, ovšem bude možné kvalifikovaně posoudit, teprve až proběhne plánovaný dotazníkový výzkum.
- <sup>17</sup> Starší generace obvykle nevnímají období komunismu jako jednotlivý celek, ale poukazují v něm na určitá období nebo události, zejména na dobu následující po převratu v roce 1948 a navazující 50. léta, dále potom na srpen 1968 a rok 1969.